

PRATARMĖ

Pastaruoju metu Lietuvoje vykdomi plataus masto archeologiniai viduramžių ir naujųjų laikų paminklų bei kultūrinių sluoksnių tyrimai. Sunku pasakyti, ar čia tinka žodis „deja“, bet realybė yra tokia – akivaizdu, kad tai lemia ne tiek sąmoningi šios krypties archeologų moksliniai interesai, kiek statybų, rekonstrukcijų, infrastruktūros projektų plėtra bei griežtesnė archeologinių tyrimų būtinybę reglamentuojanti teisinė bazė. Šių procesų pasekmės akivaizdžiai matomos pavarčius Lietuvos istorijos instituto Rankraštyno archeologinių tyrimų ataskaitų ar „Archeologinių tyrinėjimų Lietuvoje“ puslapius.

Deja (dabar šio žodžio tinkamumu jau netenka abejoti), Lietuvos archeologijos moksle ši tyrimų lauko slinktis neatsispindi. Didžioji dalis tokių tyrimų suteikia labai mažai vertingos informacijos, o jei ir suteikia, tolesnis – mokslinis – darbo su ja etapas yra sudėtingas dėl dažniausiai labai lokalaus tyrimų pobūdžio ir mažos apimties. Tyrimų medžiaga gula į šimtus ataskaitų, tūkstančiai radinių keliauja į muziejus ir laukia savo tyrinėtojų. Jų esama, tačiau ne tiek daug – neabejotinai neadekvačiai archeologinių kasinėjimų mastams. Daugelis mokslininkų, tiesiog „paskendę“ užsakomuosiuose tyrimuose, taip ir neišnaudoja savo potencialo ir, formaliai vos atsiskaitę už vienus tyrimus, tuojau pat imasi kitų. Todėl džiugu, kad 39-asis „Lietuvos archeologijos“ tomas šiek tiek užpildo šią spragą. Jame pateikiama nemaža, aštuonių straipsnių, skirtų įvairioms, daugeliu atvejų gana novatoriškoms problemoms, rubrika, chronologiškai apimanti laikotarpį nuo geležies amžiaus ir istorinių laikų sandūros iki XX a. Daugumoje jų naudojamosi būtent tokia pastarųjų metų užsakomųjų tyrimų medžiaga. Tai nuteikia optimistiškai – reikia tikėtis, praraja tarp archeologijos mokslo ir praktikos mažėja, o mums, archeologams, dar reikia išmokti rasti sąlyčio taškų tarp šių dviejų polių. Tai, kad „Lietuvos archeologija“

prisideda prie šio proceso, optimizmo teikia ir žurnalo leidėjams.

Knygą puikiai papildo dvi „universalios“, t.y. visuomet aktualios ir visur tinkančios rubrikos (abiejose – po du straipsnius), skirtos archeologinių tyrimų metodikai ir Lietuvos archeologijos istorijai. Didele šių temų reikšme abejoti netenka, o konkrečių straipsnių vertę įrodys laikas: pirmuoju atveju – galimais archeologinių tyrimų standartų pokyčiais, antruoju – visuotinai pripažintu mokslinio darbo reikšmės standartu – citatų skaičiumi. Žvelgiant į šiuos straipsnius Lietuvos archeologijos mokslo aktualijų fone, galima numanyti, kad jie neliks nepastebėti.

Dar vienas viltingai nuteikiantis momentas – jau nebe pirmajame tome pasirodančios naujos doktorantų, magistrantų, kitų mokslų atstovų pavardės. Jų nemažai ir šįkart. Keliuose straipsniuose puikiai dera „senosios kartos“ (tenesupyks taip pavadinti visi jau apsigynusieji daktaro disertacijas) ir doktorantų indėlis. Tai, viena vertus, atnaujinama, pajvairina žurnalą, antra vertus, rodo gražią Lietuvos archeologijos mokslo ateitį.

Pirmasis, A. Kuncevičiaus, R. Jankausko, R. Laužiko, R. Augustinavičiaus ir R. Šmigelsko straipsnis – tai savotiška įžanga į viduramžių archeologijos tematiką. Tyrimas skirtas geležies amžiaus – ankstyvųjų viduramžių Rytų Lietuvos teritorinei struktūrai. Tvirtas teorinis pagrindas, solidi metodologija (GIS analizė) ir geras istorinio konteksto išmanymas leidžia autoriams šiai temai suteikti neretai labai trūkstamo tikslumo ir pagrįstumo. Teritorinių gardelių ir spiečių metodas pasirodė esąs efektyvus įrankis netgi analizuojant tik bendrą archeologinių paminklų skaičių. Pasielkiant erdvinę statistinę analizę išskirtos geležies amžiaus teritorinės grupės straipsnyje nuosekliai tampa istorinių laikų teritorinės-administracinės sistemos preliudija.

Dviejuose straipsniuose pristatoma medžiaga iš neišsemiamo Vilniaus žemutinės pilies lobyno. P. Blaževičius ir P. Bugys aptaria joje rastą XIV a. šarvų elementą – odinį antžastį. Pasirodo, tai – vienas iš vos 4-ių tokių radinių visoje Europoje! Antžastis profesionaliai analizuojamas ikonografijos ir pačių autorių sudarytos tipologijos fone, pateiktas išsamus jo archeologinis kontekstas, aprašomas restauravimo procesas. Skaitant straipsnį neapleidžia mintis apie dažną archeologijos palydovą – laimingą atsitiktinumą: iš pažiūros neišraiškingas dirbinys identifiкуotas tiesiog patekęs šarvuote besidomintiems specialistams į rankas. O kiek tokių neatpažintų unikalių radinių tebelaukia specialistų...

Kito, P. Blaževičiaus ir J. Žiliukienės straipsnio objekto lobiu, tiesiogine šio žodžio prasme, žinoma, nepavadinsi. Bet archeologija tuo ir žavi, kad „lobio“ sąvoka joje – be galo plati. Šio straipsnio centre – mažiausi, akimi nematomi, tačiau neabejotinai daug naujos informacijos suteikiantys Žemutinės pilies radiniai. Tai – kultūriniuose sluoksniuose aptikti parazitai, jų kiaušinėliai. Vertinant iš kasdienybės istorijos pozicijų, archeoparazitologiniai tyrimai yra vertingas duomenų šaltinis apie tai, kas dažnai likdavo istorinių šaltinių paraštėse. Autorių atliktos mėginių analizės atskleidė, šių dienų supratimu, apgailėtinas anuometines higienos normas. Reikia tikėtis, tai – tik šios Lietuvoje naujos tyrimų krypties pradžia.

Dar du straipsniai perkelia skaitytoją į bioarcheologijos mokslo sritį. Pirmajame J. Kozakaitė ir R. Jankauskas pateikia XIV–XVII a. Alytaus kapinyno osteologinėje medžiagoje identifiкуotų ilgųjų kaulų traumų studiją. Kaip pastebi patys autoriai, pastaruoju metu bioarcheologijoje juntama kiek ydinga orientacija vien į įvairių unikalių atvejų aprašymą. Todėl šis didžiule imtimi (išsamiausiai visoje Lietuvoje tyrinėto kapinyno medžiaga) paremtas darbas yra itin svarbus tiek savo užmoju, tiek rezultatų reikšmingumu. Jo išvados neatrodo nei sensacingos, nei pribloškiančios – pasirodo, kad gana dažnos alytiškių traumos daugiausia buvo su-

sijusios su buitine veikla, jų skaičius nėra išskirtinai didelis. Tačiau tokie – statistiškai patikimi ir visą bendruomenę aprėpiantys – duomenys yra daug vertingesni už vieną išskirtinį, bet nieko nepaaiškinantį atvejį.

Senojo Panevėžio kapinėse palaidotos bendruomenės biologinei istorijai skirtas Š. Jataučio ir I. Mitokaitės straipsnis. Jis taip pat yra paremtas nemaža ir statistiškai patikimus rezultatus garantuojančia imtimi. Naudojami klasikiniai paleodemografiniai metodai ir teoriniai modeliai bei paleopatologinė analizė kuria anuometinės Senojo Panevėžio bendruomenės paveikslą. Jis dabarties žmogui gali atrodyti baugus: didelis vaikų mirtinumas, trumpa vidutinė gyvenimo trukmė, labai ribotos medicinos galimybės. Tačiau tai yra savotiškas paleodemografijos standartas. Reikia tikėtis, šie du straipsniai yra Lietuvos senkapių, turbūt labiausiai neišnaudotos, palyginti su jos apimtimi, duomenų bazės Lietuvos archeologijoje bioarcheologinių tyrimų intensyvėjimo pranašai.

Viduramžių ir naujųjų laikų archeologija, ko gero, neišivaizduojama be koklių. Vieni dažniausių miestų radinių, chronologiniai indikatoriai, nedeli vaizduojamojo meno šedevrai, kultūrinių tarp-regioninių ryšių atspindys – tai tik keli galimi apibūdinimai, tinkantys šiems funkciškai paprastiems dirbiniams, žvelgiant iš archeologo, istoriko ar meno tyrininko pozicijų. Į Klaipėdos ikireformacinio laikotarpio koklius, puoštus religiniais siužetais, atsigręžia R. Nabažaitė. Straipsnio chronologinė, teritorinė ir teminė aprėptis nedidelė, tačiau tai sudaro gilesnės analizės galimybes. Identifikavus bibliinius siužetus sudaryta koklių tipologija, kuri leidžia naujai įvertinti Klaipėdos koklininkystės tradiciją tiek Lietuvos, tiek Baltijos regiono kontekste, kartu imama trinti dar balkšva koklių tyrimų dėmė šiame Lietuvos pajūrio mieste.

I. Šimkutės straipsnis irgi paremtas Klaipėdos kultūrinių sluoksnių tyrimais, tik jo objektas – daug žemiškesnis. Tai – nuolatiniai tiek praeities, tiek dabarties žmonių palydovai, nuo pat atsiradimo tapę savotišku Vakarų civilizacijos atributu – stikliniai

svaigiųjų gėrimų buteliai. Klaipėdoje rastieji pagal formą klasifikuojami į tipus ir variantus, nustatoma jų chronologija. Ši tipologinė schema turėtų tapti svarbia priemone archeologams praktikams, bet straipsnis nėra vien „technokratinis“. Jame buteliai ar jų šukės nelaikomi tiesiog radiniais, kuriuos kažkodėl reikia saugoti muziejuje, – jie analizuojami gyvame svaigalų importo, prekybos, atitinkamų paslaugų vietų raidos fone.

Viduramžių – naujausių laikų archeologijai skirta rubrika užbaigiama novatoriška G. Vėliaus ir D. Žygelio studija, skirta Lietuvos pokario partizanų bunkeriams. Archeologijos mokslo specifika, o kartu ir bene didžiausia kliūtis, yra tai, kad šis mokslas tyrinėja žmones, kurių prakalbinti, tiesiogine šio žodžio prasme, jau nebeįmanoma. Straipsnis peržengia šį savotišką barjerą ir priartina archeologijos mokslą prie laikotarpio, kurį menančių dar esama tarp gyvųjų. Iki šiol archeologijos sąlytis su gyvąja istorija dažniau atsirasdavo praktinėje – kasinėjimų – plotmėje. Tyrimo objekto svarba – neabejotina, tik gaila, kad ryškesnio archeologų indėlio į šią naujausių laikų Lietuvos istorijos temą teko laukti daugiau nei du dešimtmečius, kasmet retėjant partizanų bunkerį mačiusių iš vidaus gretoms. Straipsnis yra be galo svarbus ir paveldosaugos prasme. Jis įtvirtina partizanų bunkerius kaip archeologijos mokslo objektą. Tokio vertybių perkainojimo, kol dar nevēlu, reikėtų laukti ir Lietuvos paveldosaugoje. Didelė straipsnio dalis – išties tolokai nuo archeologijos. Čia pateikiami išsamūs istoriniai duomenys, liudininkų prisiminimai, daug iliustracijų, todėl šis darbas neabejotinai taps įdomus ir istorikams bei išplės „Lietuvos archeologijos“ skaitytojų ratą.

G. Petrausko ir V. Vaitkevičiaus straipsniu prasideda pagrindinę tomo tematikos liniją papildančios rubrikos. Jis skirtas Lietuvoje dar retai praktikuojamam kultūrinių sluoksnių plovimo metodui. Apžvelgę sporadiškus šios tyrimų metodikos taikymo atvejus, autoriai dalijasi savo patirtimi, sukaupta Bajorų kapinyno tyrimų metu, bei pateikia tarsi savotišką sluoksnių plovimo instrukciją, paremtą

įvairiapusiais vertinimais – nuo siurblio degalų sąnaudų iki plovyklės konstrukcijos ar perkasų užpylimui reikiamo grunto trūkumo problemos sprendimo būdų. Pagrindinis straipsnio teiginys vienareikšmiškas – bent jau tiriant vandeniu užlietas vietas plovimas yra metodinė būtinybė.

G. Piličiauskas tęsia archeologinių tyrimų metodikos temą. Straipsnio akiratyje – geologiniu požiūriu itin dinamiška, dėl eolinių procesų nuolat kintančia gamtine aplinka išsiskirianti Kuršių nerija. XIX a. joje buvo aptikta daug senovės gyvenviečių ir radimviečių, vieną jų – Nidos gyvenvietę – pavyko lokalizuoti ir tyrinėti 1974–1978 m., o vėliau... nerija tarsi paslėpė savo praeitį nuo archeologų. G. Piličiauskas imasi nuoseklaus darbo, kuris turėtų padėti ją, vėjų užpustytą ar išpustytą, vėl atrasti. Straipsnyje pristatomos šiam tikslui pasiekti tinkamiausios tyrimų metodikos (jų išmėginta net septynios) paieškos. Tai, kad jau pirmajame tyrimų etape pavyko aptikti kelias naujas radimvietes, patvirtina šio darbo prasingumą.

Du paskutiniai straipsniai skirti mažiausiai kintančiai, bet dėl to reikšmės neprarandančiai archeologijos istorijos temai. Pirmajame iš jų Ž. Montvydas narplioja kone detektyvo epiteto vertę Šliktinės lobių radimo ir likimo istoriją. Šliktinės kaime 1938 ir 1971 m. atsitiktinai rasti du vėlyvojo geležies amžiaus dirbinių lobiai, tyrinėtojų dažniau vadinami aukomis. Miglotos jų radimo aplinkybės, patekimas į įvairių asmenų rankas ir skirtingas kelias į muziejus lėmė nemenką painiavą istoriografijoje. Ją išspręsti pasiryžęs Ž. Montvydas pasitelkė archyvinis dokumentus, senuosius žemėlapius ir aerofotonuotraukas, apklausė dar gyvus įvykių dalyvius. Darbo rezultatas – preciziškai sudėliota lobių radimo ir radinių dingimo istorijos mozaika, o muziejuose „atrstos“ kelios dešimtys nežinotų dirbinių iš Šliktinės lobių.

M. Krajewska supažindina skaitytoją su Lietuvos archeologams dar menkai pažįstama Antano Zaborskio (1850–1907) asmenybe ir veikla. Šis senienų kolekcininkas ir archeologas mėgėjas savo Pašušvio dvare turėjo nemažą archeologinių radi-

nių ir kitų vertybių rinkinį, kurį perdavė Vilniaus mokslo bičiulių draugijai, kasinėjo Pašušvio kapi-nyną. Straipsnyje gyvai atskleidžiama dvarininko pažinties su archeologija, vėliau virtusia jo aistra, ryšių su kitais to meto archeologais, rinkinio ir žinių apie archeologinius radinius kaupimo isto-rija. Besidomintiems archeologijos istorija turėtų būti itin įdomi priede pateikiama A. Zaborsko korespondencija su garsiuoju Lenkijos archeologu E. Majewskiu bei autentiškos A. Zaborsko rinkinio fotografijos.

Tomo pabaigoje – Lietuvos archeologijos kroni-ka. Šioje leidinio dalyje – 11 tekstų. Recenzijų skil-tyje – net du atsiliepimai apie ilgai lauktą G. Racke-vičiaus studiją „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklinių krosnių re-konstrukcija. XVI a. koklių katalogas“ bei V. Urba-navičiaus knygos „Sugražinta praeitis“ įvertinimas. Mokslinių konferencijų apžvalgų skiltį sudaro kon-ferencijos „Sacred Landscapes in the Baltic Region“

Kaliningrade, 18-ojo Europos archeologų asociaci-jos susitikimo Helsinkyje, Lietuvoje vykusių konfe-rencijų „Naujausi archeologiniai tyrinėjimai“ (2012) ir „Jono Puzino skaitymai VII“ apžvalgos. Taip pat pateikiami įspūdžiai apie Rolando Tučo ir Elenos Pranckėnaitės disertacijų gynimą, garbingo jublie-jaus proga sveikinamas Algimantas Merkevičius, at-sisveikinama su Anapilin išėjusiu ilgamečiu Lietuvos istorijos instituto leidybinės grupės vadovu Algirdu Varnu.

Iš viso prie leidinio suformavimo prisidėjo 29 autoriai. Jų darbo rezultatas – per 35-is „Lietuvos archeologijos“ leidybos metus vienas didžiausių (puslapių skaičiumi – ketvirtas) tomas. Visiems au-toriams Redakcijos vardu tariau ačiū už geranorišką bendradarbiavimą, bei „Lietuvos archeologijos“ ir visos Lietuvos archeologijos praturtinimą naujomis temomis. Taip pat dėkojame Lietuvos mokslo tary-bai, be kurios finansinės paramos leidinio pasirody-mas būtų buvęs neįmanomas.

Laurynas KURILA